

ПУБЛІЧНА СФЕРА ПОЛІТИКИ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯВИЩА В УМОВАХ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ (ДОСВІД СУЧАСНОЇ РОСІЇ)

У статті розглядається специфіка конституювання публічної сфери політики трансформаційного суспільства на матеріалі російських політологічних досліджень. Вивчаються характеристики перехідної моделі публічної сфери. Проаналізовано перешкоди становлення публічності як передумови сталої демократії.

Ключові слова: публічна сфера, публічність, громадськість, публічна політика, громадський контроль.

Постановка проблеми

Характерною рисою розвитку пострадянських досліджень публічної сфери політики слід вважати визначення шляху, за яким буде розвиватися політична публічність. Одним з пріоритетних напрямків є пошук акторів публічної політики, які і будуть представляти системне публічне середовище. Зважаючи на особливий стан економіки та соціальної сфери перехідного суспільства, вчені концентрують увагу на імовірнісному характері пропонованих сценаріїв публічного виміру політики. Маючи певне коло потенційних суб'єктів цивілізованої демократичної публічної сфери, вчені намагаються дати відповідь на те, чи будуть ці суб'єкти поводитися згідно з прийнятими теоретичними і практичними стандартами.

У політологічному науковому співтоваристві на теренах колишнього СРСР своєрідною «творчою заявкою» на інституційне оформлення досліджень публічної політики, згідно з Н. Беляєвою, можна вважати III Всеросійський конгрес політологів. Цей захід відбувся 28-29 квітня 2003 р. у Москві і проходив під загальною назвою «Вибори в Росії і російський вибір». У програмі Конгресу була вперше заявлена самостійна секція «Публічна політика як інструмент російського вибору», яку спільно вели Ю. А. Красін і Н. Ю. Беляєва [1]. Вітчизняні дослідники також надають увагу методологічним аспектам дослідження публічної сфери політики. Зокрема,

І. А. Горбатенко [2] провела комплексне політологічне дослідження особливостей становлення та функціонування політичної науки й освіти в Україні. Політологічне дослідження О. М. Сороки [4] присвячене проблемі взаємодії неурядових організацій і транснаціональних корпорацій з національною державою за умов глобалізації світового розвитку й інтернаціоналізації міжнародних відносин. І. В. Цікул [5] обґрунтувала необхідність формування синтезованого методологічного підходу до дослідження паритетної демократії, який враховуватиме інституційний і орієнтаційний зрізи системи політичних відносин. Разом із тим національні особливості політичної концепції публічної сфери у сучасних перехідних суспільствах не досліджені повною мірою.

Метою статті є встановлення концептуальної позиції сучасних вчених щодо ролі та місця публічної сфери у трансформаційному суспільстві. Завданнями статті є розкриття російської національної специфіки конституювання публічності політики та пошук компонентів досвіду, актуальних для сучасної України.

Основний зміст

У межах сучасної російської політологічної науки відбувається конституювання стану проблематики публічної сфери. На етапі формування теоретико-методологічної бази дослідження цього феномена важливим є усвідомлення аспектів і компонентів предметної сфери. У такий спосіб формується шлях до переорієнтації старих поглядів на це явище і зближення його із сучасною реальністю. З цього приводу російський політолог Ю. А. Красін стверджує, що «російська суспільно-політична думка поки відстає від західної у вивченні публічної сфери та публічної політики. У Росії політологічні дослідження концентруються переважно або на загальній теорії політики, або на політичних технологіях, затребуваних електоральною практикою. Конкретні механізми формування і здійснення публічної політики вивчаються явно недостатньо» [3].

Теоретико-методологічний пошук у межах такої складної проблеми, як публічна сфера, потребує конструювання основних орієнтирів. Укоріненість сучасних авторів у різних дослідницьких традиціях формує протилежні погляди і традиції, які є іноді далекими від справжнього змісту публічної сфери, навіть його нормативного змісту, закріпленого у розробках класиків цієї теорії. Дасться взнаки і відсутність прямої зацікавленості у політологічній розробці публічної сфери. Ю. Красін доводить, що «недостатньо розробленим є і науковий апарат цієї галузі політичної науки. З цим зіткнувся відкритий в 1999 році російсько-канадський проект з публічної

політики «Університет Калгарі-Горбачов-Фонд (УКГФ)». Проведений тоді у рамках проекту круглий стіл показав, що у визначенні сенсу понять «публічна сфера» і «публічна політика» серед фахівців із суспільних наук існують великі розбіжності»[3].

Формування політологічного порядку денного дослідження публічної сфери є формування суспільствознавчої парадигми, «визрівання» публічної сфери в межах традицій іде дуже болісно. Водночас намічені основні тенденції, серед яких є співвіднесення соціального і політичного компонентів публічності, розгляд публічного і приватного, набуває важливого статусу сучасна соціально-психологічна ситуація людини, яка є передумовою пошуку підходів до політичного виразу публічної сфери.

Інтерес до проблеми публічної сфери формується в умовах конституювання громадського життя. Його специфіка і розвиток у період демократичних трансформацій набуває статусу важливої наукової проблеми. При цьому практичне втілення публічності у посткомуністичних і пострадянських умовах також змушує звертатися до визначення громадськості і громадянського суспільства. Як вважає Ю. Красін, «у результаті публічна сфера постає не тільки як громадський форум колективного пошуку громадянами загальних цілей і засобів їх досягнення, але і як галузь їх практичних втілень у систему реальних суспільних відносин та інститутів. Складається свого роду інфраструктура публічної сфери – громадський сектор життєдіяльності суспільства» [3].

Формування тенденцій до дослідження публічної сфери відбувається в умовах переважання структурно-компонентного аналізу явищ публічності. Він стає найважливішим методологічним прийомом, його основою є розгляд явищ, які мають між собою зв'язок. Багатьма авторами робиться спроба через складові явища сформувати цілісне уявлення про нього. Проте відчувається брак якраз суджень щодо цілісного бачення публічної сфери через велику кількість її елементів. Тим часом цей шлях є прогресивним, оскільки публічна сфера конститується у світі наукових досліджень саме через емпіричні суспільно значущі прояви. «Оскільки громадське життя багатогранне, остільки і зміст публічної сфери є різноманітним. Він включає принаймні чотири головних компоненти: по-перше, економічний: громадський сектор економіки, виробництво суспільних благ (public goods), систему перерозподілу доходів для задоволення суспільних потреб, по-друге, – соціальний: громадські та державні служби соціального забезпечення (пенсії та допомоги, зайнятість, охорона здоров'я, освіта, громадський транспорт і засоби комунікації,

збереження середовища проживання, захист від злочинності та корупції, комунальне обслуговування, підтримання соціальної стабільності та комфортності), по-третє, – громадсько-політичний компонент: недержавні самодіяльні об'єднання і асоціації громадян, мережі формування громадської думки, центри громадянської солідарності та республіканізму, по-четверте, – соціокультурний: інститути зберігання та відтворення духовних цінностей і культурних кодів суспільства», – вказує російський вчений [3].

Важливе місце у формуванні сучасного порядку денного вивчення публічної сфери посідає ідеологічне тлумачення цього явища. Воно має для політичної науки статус конституювання світоглядних орієнтирів. Те, що інтерпретація публічності та її конотації зустрічаються у фундаментальних основах політичної філософії, підвищує статус публічної сфери як предмета наукового дослідження. Публічна сфера у всій сукупності своїх проявів і значень стає одним з провідних феноменів і основ політичного життя, навіть поза античною традицією. Крайні погляди у межах ідеологічних концепцій (наприклад, ліберальної та марксистської) формують своєрідну базу для порівняння визначень публічної сфери політики, що дозволяє розгорнути далі пошук адекватних теоретико-методологічних засобів.

Особливою тенденцією у межах сучасної політологічної розробки публічної сфери є її співвіднесення з розвитком сучасного суспільства. Провідною тенденцією є спроба пов'язати відображення цього явища на тлі процесів формування нової ліберально-демократичної державності, її національних пріоритетів на теренах колишнього СРСР. Нова політична реальність формує актуальні смисли публічної сфери. «Російське суспільство, згідно з Ю. Красіним, пережило обидві крайності. Якщо в радянський період приватна сфера була пригнічена і делегітимізована, то радикал-ліберальна політика 90-х років, навпаки, «приватизувала» публічну сферу, яка шойно зародилася в роки горбачовської перебудови, перетворивши її на камуфляж приватних корпоративних і групових інтересів. Світовий досвід свідчить, що публічна сфера лише тоді наповнюється реальним змістом, коли стає ареною самостійної політичної активності громадян поза системними механізмами держави і приватної економіки» [3].

Проблемним блоком, який завжди залишатиметься актуальним у межах політологічного осмислення публічної сфери у суспільстві трансформацій, є взаємодія таких груп політичних інститутів, як держава і громадськість. Необхідним є приділення уваги взаємодії держави і відносин власності, також доцільним у контексті розвитку публічної сфери є розгляд таких відносин, як державні – публічні,

державні – приватні, державні – особистісні. На тлі політичного процесу пострадянських суспільств, для яких характерним є наявність лише електоральної демократії, публічна сфера набуває нових рис, які необхідно відобразити, систематизувати і типологізувати. Центральною в цьому процесі є категорія життєвого світу, або невимушеного громадського життя, яка перебуває під впливом подвійного викривлення з боку держави і політичних сил. На думку Ю. Красіна, «у нинішньому російському суспільстві це простір, кажучи словами Ю. Габермаса, поки ще «колонізований» такою системою, у якій тон задають кланові угруповання державної бюрократії і олігархічні групи, які ще не набули культури соціальної відповідальності» [3].

У межах політологічного осмислення публічної сфери посткомунізму важливим є також відзначення її як сфери консенсусу прийняття рішень. Цей теоретико-методологічний аспект акцентує увагу на функціональному змісті публічної сфери, на змісті її як політичного феномена. Традиційно на уявлення щодо сучасного статусу публічної сфери мають вплив її ліберальні передумови, ринкова економіка, інтереси різних громадських груп. «По суті публічна сфера – це спосіб забезпечення у суспільстві клімату причетності і демократизму. Його сенс у тому, щоб підтримувати і розширювати участь самого суспільства у політичному процесі, стимулювати пошук таких рішень суспільних проблем, які дають оптимальні варіанти з'єднання приватних інтересів з публічним, тобто інтересом суспільства як цілого. Сам по собі вільний розвиток приватних інтересів ще не забезпечує реалізації публічного інтересу», – вважає Ю. Красін [3].

У межах сучасних політологічних досліджень публічної сфери важливою є відповідь на питання щодо протиставлення публічних і приватних інтересів у політиці. Статус цієї теми є політико-концептуальним у межах пострадянських перетворень. Від вирішення цієї теми залежить конфігурація публічної сфери і її відповідність вимогам і потребам суспільства і окремих індивідів.

Вимір функцій публічної сфери також формує предметну сферу, її цілепокладання, міру доцільності у політичних реаліях. У межах функціональності публічної сфери розглядається і її «концептуальне виправдання» у технологічній структурі політичної системи. Тому Ю. Красін вважає за потрібне вибудувати ієрархію функцій публічної сфери у російському суспільстві, яка, у загальних рисах, відповідає і українським реаліям. Він зазначає, що «перша функція – артикуляція громадських інтересів, які не можуть бути достатньо повно обчислені

чисто апіорно. Вони повинні прозвучати в самому суспільстві, чітко заявити про себе, щоб і влада, і сама громадськість їх помітили і належним чином оцінили» [3].

Розвиток наукової розробки публічної сфери у політиці заснований також на проявах її функціональності. Ними є фундаментальні потреби суспільства і політичного процесу. У межах розбіжностей між інтересами політичних сил у країнах колишнього СРСР нерідко виникають прецеденти протистояння влади і суспільства. Якщо аналізувати матеріал сучасної Росії згідно з Ю. Красіним, то «...артикуляція інтересів у суспільстві впливає на порядок денний публічної політики: питання, що хвилюють громадськість, стають предметом розгляду, прояснюються пріоритетність і черговість їх вирішення. Російська влада відчуває з боку суспільства тиск з таких питань, як державна підтримка соціальної сфери, орієнтація економічної політики на нові технології, збереження і розвиток фундаментальної науки, корекція зовнішньої політики з урахуванням національних інтересів Росії» [3].

Попри заглибленість у трансформаційну проблематику, сучасні вчені беруть до уваги той факт, що повний зміст публічної сфери не вичерпується балансом групових інтересів. Велике значення мають і загальносуспільні вимоги до публічної сфери, тому доцільним вважається окреслення певної її макрофункції, яка орієнтує дослідників у призначенні публічної сфери. «...Прояв і зіставлення у публічній сфері інтересів різних суспільних груп, уявлень про способи вирішення назрілих проблем, які далеко не завжди збігаються – це своєрідний процес взаємного знайомства суб'єктів громадянського суспільства, яке зароджується. Цей процес необхідний у рамках вільного сполучення різноманітних приватних інтересів на громадянській позиції розуміння і захисту загальнонаціональних інтересів», – вказує Ю. Красін [3].

Незважаючи на певний зміст функціональності публічної сфери, притаманний всьому суспільству в умовах переходу від тоталітаризму до демократії, дозволяє спостерігати демонстрацію негативних рис публічності. Недосконалість її проявів веде до розширеного сприйняття її устрою, не лише на основі ідеальних і проєктивних рис, але і рис, які не до кінця відповідають визначеним демократичним орієнтирам. Ю. Красін вважає «доки в Росії артикуляція громадських інтересів у публічній сфері (чи стосується це економічних проблем, соціального забезпечення або громадсько-правових і громадсько-політичних питань) недостатньо рельєфна і сильна. Це пояснюється слабкою кристалізацією групових інтересів, аморфністю соціальної

структури, яка лише формується, нерозвиненістю інститутів громадянського суспільства» [3].

Особливою сферою проблем, що торкається публічної сфери, є форми та обставини її виникнення, а також особливості поведінки політичних суб'єктів у публічних обговореннях. Ключового значення набуває також спосіб ставлення влади до проблем публічної сфери, стереотипи та тенденції, які виявляються у зв'язку з ними. Ці тенденції, експліковані Ю. Красіним, вельми характерні й для сучасної України. «Друга функція, – зазначає російський науковець, – публічний контроль діяльності влади і, в більш широкому плані, стану справ у суспільстві, в державі, в економіці, в соціокультурній сфері. Після нетривалого періоду широкої гласності у роки перебудови сьогодні знову спостерігається прагнення правлячої еліти відгородитися від суспільства непроникною завісою секретності. У її діяльності превалюють східно-візантійські залаштункові методи політичних ігор» [3].

Специфіка російських і взагалі пострадянських процесів прийняття політичних рішень також викликає до життя розуміння істотних розбіжностей між недемократичними і непрозорими політичними практиками і демократичною публічністю. Тому важливим є розгляд змісту владних конотацій політичної публічності, особливих її проявів у межах контролю громадськості за владою. «Громадськість змушена задовольнятися чутками і віртуальними конструкціями наближених до влади технологів-тлумачів. Недоступна для публіки і реальна картина діянь олігархів в економіці, таємних лобістських інтриг у владних коридорах. Намітилася і далеко що йде тенденція трансформації інститутів публічної сфери із засобів контролю суспільством влади в інструменти контролю суспільства владою», – вважає Ю. Красін [3].

Навіть поверховий аналіз політичних проблем, пов'язаних з публічною сферою в перехідному суспільстві дає основу для висновку про те, що функціональне наповнення публічної сфери є різновекторним. Цим підкреслюється багатовимірність знань щодо публічної сфери. Її структура визначається спробами поєднати всі виміри одночасно та висвітлити їх в межах однієї концепції. Тому тлумачення Ю. Красіним важливої функції публічної сфери продиктовано потребою включити до традиційної демократичної публічної сфери гіперболізований етатизм перехідного періоду та домінування держави в усіх сферах, незважаючи на появу приватних та альтернативних тенденцій. «Третя функція публічної сфери – вплив на формування державної політики. Держава як загальнонаціональний

інститут за визначенням покликана представляти публічні інтереси суспільства. Інші суспільно-політичні інститути, у тому числі громадські, представляють приватні, групові, корпоративні інтереси і тому не в змозі брати на себе функції публічної влади» [3].

Водночас твереза оцінка взаємодії публічної сфери і плюралістичної держави в сучасних умовах перехідних суспільств обґрунтовують думку про неспівпадіння публічної сфери і держави. Їх взаємна демаркація у російському, українському та інших пострадянських суспільствах не відповідає класичному змісту публічної сфери. Водночас пошук цього поєднання є важливим завданням сучасної політичної науки, оскільки відносини: держава – суспільство, є могутньою детермінантою політичного процесу. Від неї залежить як сучасна політична ситуація, так і довгострокові перспективи формування політичних практик, які відповідають концептуальному змісту публічної сфери, визначеної в межах комунікативної теорії. Як зауважує Ю. Красін, «піднятися над приватними інтересами, сформулювати, висловити та захистити спільний інтерес – у цьому і полягає сенс і виправдання існування та діяльності держави. Тому публічна політика має потребу в державі, а державна політика завжди претендує бути публічною. Більш того, у тій чи іншій мірі вона завжди є такою. Інакше держава в очах суспільства втрачає будь-яку легітимність. Однак держава схильна піддаватися численним впливам різноманітних приватних інтересів. Природно, публічні інтереси виражаються у державній політиці як певний усереднений вектор цих впливів. Там, де приватні інтереси (державно-бюрократичні, партійні, соціальні, олігархічні, конфесійні) знаходять домінуючий вплив, політика держави вже не збігається з публічною. Непропорційне або навіть переважне звучання отримують у ній приватні корпоративні чи партійні мотиви. Щось подібне відбувається і в сьогоденній Росії» [3].

В умовах російського суспільства та інших пострадянських політич державний апарат управління поки що не повною мірою здійснив перехід до публічного адміністрування. Свобода дій бюрократичної системи, яка виникла через позбавлення централізації, призвела до криміналізації управлінського процесу і публічна сфера не стала основним середовищем вироблення рішень і політик, спрямованих на задоволення і реалізацію суспільних інтересів.

Висновки

Таким чином, у сучасній російській політології простежується тенденція до всебічного аналізу зв'язків поняття публічної сфери і трансформаційного розвитку. Найважливішими напрямками цілісного зв'язку є соціокультурне тло політичних перетворень сучасної Росії,

специфіка розвитку державного сектора, владні відносини, взаємодії всередині еліти та можливості модернізації російського суспільства завдяки публічній сфері. Водночас дослідники відзначають слабкість публічної сфери, окреслюють перешкоди на шляху її розвитку. Цими проблемними вузлами є погляди державно-владної еліти та їх практична взаємодія, а також слабкість активності громадян у підтриманні публічних практик. Загалом же, публічна сфера виступає джерелом потенційних можливостей для якісного перетворення політичної системи Російської Федерації. Приклади та тенденції осмислення публічної сфери російськими вченими дають низку концептуальних посилок для вивчення цього явища в інших пострадянських державах, зокрема і в Україні. Ними є перехід владно-суспільної взаємодії на новий фаховий рівень, розгортання інфраструктури публічних обговорень, включення громадськості до процесів прийняття політичних рішень із широкого спектра питань, які раніше залишалися за межами консультацій.

Перспективою подальшого розвитку проблеми, порушеної у цій статті, є огляд структурно-компонентної схеми публічної сфери політики транзитивного суспільства.

Література

1. Беляева Н. Ю. Публичная политика в России: теория и практика. Формирование научных школ [Электронный ресурс] / Н. Ю. Беляева. – Режим доступа : http://www.open.kg/ru/publicpolicy/belyaeva_ppinrussia
2. Горбатенко І. А. Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / І. А. Горбатенко. — К., 2007. — 20 с.
3. Красин Ю. А. Российские проблемы публичного [Электронный ресурс] / Ю. А. Красин. — Режим доступа : http://www.gorby.ru/activity/conference/show_450/view_23992/
4. Сорока О. М. Взаємодія неурядових організацій і транснаціональних корпорацій з національною державою в умовах глобалізації : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.04 / О. М. Сорока ; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2008. — 16 с.
5. Цікул І. В. Гендерні аспекти формування паритетної демократії в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. В. Цікул. — Чернівці, 2009. — 20 с.

В статье рассматривается специфика конституирования публичной сферы политики трансформационного общества на материале российских политологических исследований. Изучаются характеристики переходной модели публичной сферы. Проанализированы препятствия становления публичности как предпосылки устойчивой демократии.

Ключевые слова: публичная сфера, публичность, общественность, публичная политика, общественный контроль.

The article considers the specifics of the constitution of public policy areas of the transformation of society on the material of russian political studies. We study the characteristics of an emerging model of public sphere. Analyzed the obstacles of becoming the publicity as a prerequisite of a stable democracy.

Key words: public sphere, publicity, public, public policy, civil control.

Третяк Олексій Анатолійович – доцент кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Сергієнко Ю. Г.